

УДК 327.54+327.8:338.48](497.1)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/32-39>

Анатолій ПАРФІНЕНКО, канд. іст. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-5951-0230
e-mail: parfinenko@karazin.ua

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна

РОЛЬ ТУРИЗМУ ЯК МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОГО АКТОРА В ПОСИЛЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ ЮГОСЛАВІЇ

Вступ. В Югославії, яка була своєрідним фронтіром "холодної війни", туризм і політика "відкритих дверей" стали практичним утіленням зовнішньополітичної доктрини неприєднання. Валютні надходження від західного туризму посилили структурні диспропорції в розвитку країни. Вплив туризму на зростання економічного націоналізму в Югославії становить важливу науково-практичну проблему, розкриття якої дозволить концептуалізувати акторність туризму як транснаціональної сили в процесах політичної емансипації адриатичних республік.

Методи. У дослідженні використано базові методи міжнародно-політичної науки. Системний підхід дозволив осмислити туризм як чинник міжнародної взаємодії, здатний впливати на стабільність югославської держави. Історико-дескриптивний метод допоміг реконструювати туристичну політику Югославії у контексті її геополітичного становища, а структурно-функціональний аналіз – визначити роль туризму як економічного підґрунтя політичної емансипації Словенії та Хорватії.

Результати. Югославська держава була нестабільною політичною конструкцією, обтяженою міжетнічними конфліктами та різновекторною цивілізаційною належністю республік. Туризм був важливим інструментом формування наднаціональної ідентичності югославізму та чинником міжнародної взаємодії із Заходом. Візити західних туристів забезпечували приплив валюти, що посилювало асиметрії в міжреспубліканських відносинах. Економічне зростання узбережних регіонів, зокрема Хорватії та Словенії, сприяло їхній прозахідній орієнтації та відцентрових тенденцій, що отримали політичне оформлення в період "Хорватської весни" 1971 р.

Висновки. В умовах системної конкуренції наддержав політична нестабільність Югославії, зумовлена хорватським протестним рухом, набула міжнародного значення. Це розглядається як чинник, що здатний вплинути на баланс сил у біполярній системі. Міжнаціональні суперечки, радикальна децентралізація та зростання суб'єктності республік стали предметом стурбованості американських дипломатичних і розвідувальних структур, які сприймали ці процеси як потенційну загрозу підризу югославської моделі неприєднання та посилення радянської військово-морської присутності в Середземному морі. Туризм у цій конфігурації постає не лише як важливий економічний ресурс, але й як транснаціональний актор, здатний ініціювати політичну динаміку, включно з посиленням економічного націоналізму, етнонаціональної мобілізації та переосмисленням суверенітету.

Ключові слова: Югославія; "холодна війна"; міжнародний туризм; транснаціональні актори; зовнішня політика; Хорватія; Словенія; міжетнічні конфлікти.

Вступ

Розпад Югославської Федерації залишається предметом активних наукових дискусій як один із найглибших кризових сценаріїв постбіполярної Європи, що супроводжувався глибокими етнічними конфліктами, широкомасштабними війнами й активним міжнародним втручанням. Попри значну кількість досліджень, які зосереджуються на політичних, етноконфесійних або військових чинниках дезінтеграції, значно менше уваги приділяється економічним детермінантам, зокрема впливу туристичної індустрії. У межах югославської моделі позаблоковості туризм виступав не тільки важливим інструментом зовнішньої політики, а й каталізатором розвитку регіональної економіки та різновекторних геополітичних орієнтацій окремих частин федерації. Відповідно, вплив туризму на активізацію економічного націоналізму в Югославії постає як актуальна проблема дослідження, з'ясування якої дозволить визначити роль туризму в процесах просторової поляризації та зростання суб'єктності югославських республік.

Метою цього дослідження є з'ясування акторності міжнародного туризму в піднесенні економічного націоналізму та політичної емансипації югославських республік, орієнтованих на туризм. Зокрема, розкриття впливу туризму на посилення структурних диспропорцій у розвитку Югославської федерації, загострення міжетнічних суперечностей, зростання суб'єктності адриатичних республік та дезінтеграція Югославії.

Огляд літератури. Проблематика дезінтеграції Югославії та зростання націоналізму стала предметом

інтенсивного вивчення у світовій науці, зокрема в працях, що аналізують геополітичні, етнонаціональні, економічні й культурні чинники розпаду Федерації. Класичними вважаються дослідження таких науковців, як С. Вудворд, А. Батович, Д. Гау, Д. Глаурдич, Б. Деніч, Д. Джокіч, Б. Заккарія, Л. Коен, Р. Беллоні, Р. Лукіч, С. Павлович, С. Рамет, А. Трбович, В. Циммерман та ін., на думку яких зростання етнічного націоналізму виокремлюється як першопричина кризи єдності югославських республік. У центрі уваги цих досліджень – конкуренція націоналізмів, еволюція конституційно-правової системи, економічна криза, вплив міжнародного контексту та роль зовнішніх акторів у переформатуванні регіону.

Водночас з початку 2010-х рр. означилася тенденція до вивчення "м'яких" чинників міжнародного впливу, а саме – засобів масової інформації, культури, спорту, освіти, міжнародних обмінів, туризму, які розглядаються як предиктори демократичного транзиту та західної орієнтації Югославії. Саме в такому контексті слід сприймати монографію К. Конти, присвячену публічній дипломатії США в Югославії (Konta, 2020), дослідження А. Бухіна, яке розкриває становлення югославського соціалізму в контексті італійського культурного впливу (Buhin, 2022). У контексті даної розвідки на особливу увагу заслуговує колективна монографія "Сонячна сторона Югославії" за редакцією К. Тейлор і Г. Грандітс (Taylor, & Grandits, 2010), яка окреслює ключову роль туризму в політичному становленні югославської моделі соціалізму.

© Парфіненко Анатолій, 2025

Інтерпретація туризму як актора міжнародних відносин спирається на концепцію транснаціоналізму (Rosenau, 1979), яка характеризує здатність недержавних акторів, включно з туристичними структурами, впливати на політичні процеси. У цьому контексті туризм розглядається як політична сила, що впливає на транспарентність кордонів та мобільність людей, ідей, капіталів, товарів і послуг, служачи важливим чинником утвердження ліберального порядку.

Нарешті, важливе аналітичне підґрунтя становлять публікації американських дипломатичних і розвідувальних служб (зокрема, документи FRUS і CIA Reading Room), які свідчать про стратегічну увагу до туристичної інфраструктури Югославії, пов'язану як з економічною стабільністю режиму, так і з потенційними сценаріями дестабілізації внаслідок посилення між-етнічних та регіональних протиріч.

Попри наявність ґрунтовних історичних і політичних досліджень, туризм як чинник дезінтеграції Югославії все ще залишається недостатньо висвітленим у контексті його акторності у міжнародних відносинах. Це визначає актуальність подальшого теоретичного осмислення туризму як інструменту економічного націоналізму та механізму формування політичної ідентичності.

Методи

Методологічною основою дослідження виступає теоретична парадигма неолібералізму (Р. Кеогейн, Дж. Най, Дж. Розенау), яка визнає важливу роль недержавних акторів у міжнародних відносинах, зокрема неурядових організацій та груп, які впливають на міжнародну політику, економіку й суспільне життя. У межах такого підходу туризм розглядається як специфічна форма міждержавної взаємодії, що поєднує економічні, культурні й політичні виміри, а також як інструмент "м'якої сили" і публічної дипломатії. Теорія мережевого суспільства (М. Кастельс) доповнює аналітичну рамку, дозволяючи осмислити туризм як чинник формування транскордонних соціальних мереж, що сприяють трансформації просторової структури влади, ідентичностей і мобільностей. У цьому сенсі туризм постає не лише як наслідок глобалізації, а як чинник, що посилює політичну суб'єктність. Зокрема, туристична взаємодія розглядається як форма "мікрополітики глобалізації", що продукує нові форми суб'єктності – як на рівні держав, регіонів, так і на рівні локальних спільнот. У цьому сенсі туризм виступає не лише як продукт глобалізації, а як її агент, здатний ініціювати політичну динаміку, включно з дезінтеграційними процесами, посиленням економічного націоналізму та пересмисленням суверенітету.

У дослідженні використано базові методи міжнародно-політичної науки – системний, історико-дескриптивний, порівняльний, структурно-функціональний аналіз. Системний підхід дав змогу розглядати туризм як елемент міжнародної взаємодії з потенціалом впливу на стабільність/дестабілізацію югославської держави. Історико-дескриптивний метод дозволив реконструювати еволюцію туристичної політики Югославії в контексті її геополітичного положення між Сходом і Заходом. Структурно-функціональний аналіз застосовано для виявлення ролі туристичної індустрії в підтримці економічної основи політичної емансипації Словенії та Хорватії. Також було використано методи аналізу статистичних даних, контент-аналіз архівних і дипломатичних джерел, порівняння республіканських стратегій економічного розвитку в туристичному секторі.

Результати

У другій половині ХХ ст. Соціалістична Федеративна Республіка Югославія займала унікальне становище в геополітичній архітектурі блокового протистояння "холодної війни". Попри збереження комуністичного ладу, Югославія стала першою країною, яка внаслідок радянсько-югославського конфлікту 1948 р. "відкололася" від Східного блоку, обрала незалежну зовнішню політику та стала на шлях ліберальних реформ. Після розриву з Радянським Союзом югославське керівництво розробило зовнішньополітичну доктрину неприєднання, яка значно посилити міжнародну суб'єктність країни, дозволивши їй виступати посередником між капіталістичним і соціалістичним таборами. Спираючись на принципи позаблоковості, мирного співіснування та антиколоніалізму, Белград активно формувал коаліції з державами Глобального Півдня, перетворивши Югославію на одного з лідерів Руху неприєднання й важливого гравця в системі багатосторонньої дипломатії. Геополітична стратегія США була орієнтована на підтримку незалежності югославського "самоврядного соціалізму", розглядаючи "ересь Тіто" як приклад відходу від радянського контролю, який могли наслідувати інші соціалістичні режими Східної Європи.

Міжнародний туризм був важливою складовою югославської зовнішньополітичної стратегії та політико-економічної моделі "ринкового соціалізму". Він відіграв стратегічно важливу роль не тільки для покращення платіжного балансу Югославії, а й для сприйняття її зовнішньополітичної ідентичності, виступаючи інструментом стратегічних комунікацій та публічної дипломатії. Перебуваючи на фронті соціалістичного та капіталістичного світів, Югославія використовувала своє геополітичне положення як перевагу, просуваючи політику "відкритих дверей", що передбачала ліберальний візовий режим, мобільність власних громадян і розвиток грандіозної інфраструктури для міжнародного туризму. Ця модель сприяла активному залученню туристичних потоків як із Західної Європи (Італія, Німеччина, Франція), так і з країн соцтабору (Чехословаччина, Угорщина, Польща). У такий спосіб туристичний простір Югославії служив практичним утіленням принципів позаблоковості, виступаючи територією, де потоки зі Сходу та Заходу могли мирно співіснувати.

Розвиток модерної туристичної та ігрової індустрії, орієнтованої на залучення західних туристів, підтримка ліберального режиму подорожей і мобільності всіляко заохочувалося та підтримувалося США (Парфіненко, 2023) як інструмент модернізації та демократичного транзиту соціалістичної Югославії, її зближення із Заходом. Із середини 1960-х і до кінця 1980-х рр. туризм перетворився на один із ключових секторів югославської економіки (Taylor, & Grandits, 2010, p. 12), який за сукупним обсягом валютних надходжень перевищував доходи від туризму всіх інших країн Центральної та Східної Європи (Hall, 2001, p. 92–94). При цьому туристична економіка мала вразливіше значення для адриатичних республік Хорватії, Словенії, тоді як у розвитку Боснії та Герцеговини, Македонії й Сербії туризм не відіграв помітної ролі.

Але туристичні ініціативи були не тільки джерелом розбрату між республіками, а важливим чинником консолідації югославського проекту державотворення. Щодо формування громадянської та національної ідентичності туризм виступає доволі політизованою галуззю. Визнаючи всепроникну силу туризму в ство-

ренні націй і нових культурних форм, відомий американський соціолог Дін Макканелл зазначає, що туризм – це не тільки комерційна діяльність, а й "ідеологічне оформлення історії, природи, традицій; каркас, здатний змінити культури і природу відповідно до своїх потреб" (MacCannell, 1992, р. 1). Комуністичні уряди активно використовували туризм як засіб ідеології, пропаганди та патріотичного виховання.

Югославія була багатонаціональною федерацією, що складалася із шести республік і численних етнічних груп, об'єднаних у складному конституційному механізмі. Комуністична влада активно просуvalа ідеї "братерства та єдності", які становили основу політичного проекту "соціалістичного югославізму" як наднаціональної спільноти, що мала замінити регіональні ідентичності інтегральною концепцією. Туризм у цьому сенсі відігравав не лише економічну, а й ідеологічну роль, сприяючи побудові єдиної югославської ідентичності. Через розвиток внутрішнього туризму та екскурсій, системи відпусток, масового відпочинку робітників біля моря й символічного простору спільного дозвілля, туристична політика сприяла "прищепленню нової югославської самосвідомості" серед населення та зменшенню національної і релігійної ворожнечі, що залишилася після Другої світової війни (Taylor, & Grandits, 2010, р. 6).

Водночас, попри зусилля щодо створення нової колективної ідентичності югославізму, у різних республіках зберігались відмінні історичні досвіди, культурні коди та цивілізаційні належності. Етнічно-релігійну строкатість Федерації чудово відображає поширене іронічне кліше, яке характеризувало Югославію як країну із "шістьма республіками, п'ятьма націями, чотирма мовами, трьома релігіями, двома алфавітами та одним югославом – Тіто" (Bertsch, 1977, р. 92). За переписом 1981 р. лише 5,76 % громадян визначили свою етнічну належність як "югослав" (Institut za statistiku SFRJ, 1981, р. 64).

Формуванню югославської єдності та згуртованості перешкождали також соціально-економічні диспропорції, які посилювалися історико-геополітичними й етнокультурними особливостями північної та південної частин країни. Словенія та Хорватія тяжіли до західно-європейської, католицької, постгабсбурзької спадщини, тоді як Сербія, Чорногорія, Македонія, Боснія і Герцеговина – до східної, візантійсько-османської традиції (Dimitrova-Grajzl, 2006). Зазначені особливості геополітичного розвитку регіону визначали фундаментальні розбіжності в баченні стратегій суспільно-політичного розвитку соціалістичної Югославії та національних інтересів республік у ХХ ст. Приміром, в аналітичному звіті Світового банку з цього приводу зазначалося, що селянин у Македонії та Косово з доходом на душу населення менш ніж 200 дол. і турецькою/ісламською спадщиною ближче до селянина з інших країн Південної Європи або Близького Сходу, ніж до свого співвітчизника у Словенії або Північній Хорватії. У свою чергу, хорвати та слов'яни поділяли рівень життя й культурне минуле зі своїми австрійськими або північноіталійськими сусідами (World Bank, 1970, р. 1). На певному етапі замість об'єднання югославських народів югославізм спровокував зростання націоналізму, особливо серед хорватів і словенців, як інтерпретували цю ідею як "маску для сербської гегемонії" (Radan, 1998, р. 192).

Протягом 1952–1965 рр., коли Югославія переживала "золотий вік" свого економічного розвитку, гостра етнічна суперечка була затьмарена стрімкою індустріалізацією та підвищенням рівня життя (Liotta, 2001). Однак уже на початку 1960-х ця модель почала

демонструвати ознаки розколу. Економічна криза спричинила загострення міжнаціональних антагонізмів, посиленних соціально-економічною поляризацією між розвиненими (Словенія, Хорватія) та депресивними (Македонія, Чорногорія, Косово, Боснія і Герцеговина) регіонами. Ліберальне крило партійної верхівки, представлене слов'янином Е. Карделем і хорватом В. Бакарічем, виступало за подальшу децентралізацію та інтеграцію з Європейським економічним співтовариством (ЄЕС). Натомість консервативна сербська фракція на чолі з віце-президентом і керівником спецслужб А. Ранковичем обстоювала централізацію влади, економічне вирівнювання регіонів та зближення з Радянським Союзом. Попри те, що фундаментальний конфлікт не було розв'язано остаточно, у 1966 р. Ранковича було усунуто з усіх посад, а його відставка відкрила шлях для поглиблення реформ, лібералізації політичного режиму та зближення з ЄЕС.

У 1965 р. Югославія розпочала реалізацію масштабної економічної реформи, спрямованої на трансформацію командно-адміністративної моделі в ринкову економіку західного зразка. Ключовими елементами цієї реформи стали розширення економічної автономії підприємств, посилення їх відповідальності за інвестиційні рішення, девальвація динара на 40 %, двократне зниження митних тарифів, лібералізація імпорту й валютного режиму, що засвідчувало прагнення інтегруватися у світову економіку та поглибити співпрацю з Європейським економічним співтовариством (World Bank, 1970, р. 4).

Реформаторський курс супроводжувався агресивною інвестиційною політикою, яка замість вирівнювання загострила міжрегіональні диспропорції й міжетнічні суперечки, особливо між багатшими західними та відсталішими південними республіками. Туристичний сектор був стратегічним напрямком інвестиційної політики Югославії. Маючи підтримку в міжнародних фінансових установах з боку США, які просуvalи візію на "заохочення розширеної участі" Югославії у проектах ООН, Організації європейського економічного співробітництва, Світового банку (U.S. Department of State, 1960) та інших структурах, Белград замовляє у 1962 р. розробку грандіозного плану просторового розвитку Адриатичного узбережжя. У підготовчих матеріалах до тижневого візиту президента Світового банку Р. Макнамари, який відвідав країну для ознайомлення з майбутніми проектами туристичної забудови в жовтні 1970 р., проста статистика демонструвала значущість країни як боржника. Із сумою у 475,7 млн дол. США Югославія посідала сьоме місце за обсягами отриманого фінансування. У розрахунку на душу населення вона була другим або третім бенефіціаром Світового банку. Протягом 1960–1970-х рр. середні темпи зростання інвестицій становили 32–33 %. У туристичному секторі цей показник був ще більш високим. Приміром, 1969 р. інвестиції в туризм становили 70 % його суспільного продукту, що значно перевищувало аналогічний показник для економіки в цілому (World Bank, 1970, р. 4).

Масштабний план забудови Адриатики розроблявся у щільній співпраці із Програмою Розвитку ООН та складався із двох частин. Південний адриатичний проект "Велика Адриатика" (Veliki Jadran), реалізований у 1967–1969 рр., був головним планом розвитку ключових туристичних регіонів Чорногорії та Хорватії (від Спліту до Дубровника). План "Верхня Адриатика" (Gornji Jadran), реалізований у 1970–1972 рр., був продовженням першого проекту й охоплював Словенію (узбе-

режна та альпійська частина) і північну частину узбережжя Хорватії (World Bank, 1970). Туристична забудова югославської Адриатики спричинила трансформацію узбережних міст і селищ на залежні від туризму моноекономіки, які завдяки покращенню інфраструктури перетворилися зі слабозвинених регіонів на процвітаючі міжнародні туристичні курорти.

Хорватія була "перлиною" югославської Адриатики, формуючи 49,7% суспільного продукту всієї туристичної галузі Федерації. Така концентрація туристичних активів зумовила високу інвестиційну привабливість регіону. Вже в 1971 р. Югославія отримала повноцінний кредит від Міжнародного банку реконструкції та розвитку на реалізацію проєктів будівництва туристичних комплексів "Бабін Кук" та "Бернардин" у Хорватії (International Bank for Reconstruction and Development, 1971). У межах проєкту "Бабін Кук" планувалося спорудження дев'яти готелів загальною місткістю 5 тис. місць. Проєкт "Бернардин" охоплював будівництво першокласного готелю на 400 місць, а також декількох додаткових готелів нижчої категорійності із загальною кількістю 2100 ліжко-місць.

Попри реалізацію масштабних інвестиційних проєктів, економічні реформи 1960-х рр. у Югославії мали суперечливий характер. Вони сприяли зростанню національного доходу та продуктивності праці у 1970-х рр., але водночас поглибили дефіцит платіжного балансу, посилили зовнішню заборгованість і спричинили кризу валютної ліквідності, ускладнену неконвертованістю динара (Simon, 2014, p. 107). Загострення економічної ситуації активізувало міжреспубліканські суперечки щодо розподілу фінансових активів, оскільки еліти розвинених республік висловлювали невдоволення перерозподілом коштів із Загреба та Любляни до федеральних фондів і подальшим фінансуванням слабозвинених регіонів (Klasić, 2017).

У даному випадку важливо підкреслити, що особливе невдоволення хорватських і словенських національних еліт викликала існуюча банківська практика переказу більшої частини валютної виручки від туризму до белградських банків. Федеральний уряд, відчуваючи хронічний дефіцит іноземної валюти, запровадив у 1967 р. квоти утримання. Експортні та туристичні підприємства мали право утримувати тільки 7% своїх валютних доходів, залишок потрібно було продати вповноваженим банкам, які потім перепродавали валюту замовникам. Практика передачі лівової частки валютних активів белградським банкам принципово не влаштувала Хорватію, яка генерувала близько 40% валютних надходжень Югославії. У свою чергу, задоволення хорватських вимог стосовно збереження валютної виручки де-факто означало створення окремої хорватської валютної зони, що спонукало до дезінтеграції єдиного національного ринку, чого не міг допустити федеральний уряд (Batović, 2009, p. 17).

Лібералізація економічного життя посилила етнополітичну напруженість, основним вектором якої було встановлення контролю республік над власними економічними ресурсами за рахунок збільшення республіканської автономії. Вимоги щодо децентралізації федерації лунали навіть на муніципальному рівні. Характерним відображенням зазначених прагнень є позиція бізнесових еліт і регіональних органів влади Далмації, які вже у грудні 1967 р. висловлювали свою незгоду "віддавати" частину заробленої валюти від туризму, судноплавства та грошових переводів гастарбайтерів (Milivojević, 2013, p. 90). Подібна ситуація спостеріга-

лася і у Словенії, де влітку 1969 р. масові протести були спричинені відмовою у виділенні кредиту Світового банку на дорожнє будівництво, що згодом виявилось результатом невідповідності заявки, а не політичного рішення (Batović, 2009, p. 8). Політизація республіканських економічних претензій, які висувалися за участю керівних кадрів республік, актуалізувала питання мови, історії, культури та супроводжувалася зміцненням національної самосвідомості.

Ці внутрішні дестабілізаційні процеси відбувалися на тлі загальної міжнародної турбулентності 1968 р., ознаменованої протестами у Польщі, Франції та інших країнах, хвиля яких поглинула й Югославію. Кульмінацією стало студентське повстання в червні 1968 р., що охопило великі міста Федерації. "Точкою кипіння" в Югославії став червень 1968 року, коли великі міста країни були охоплені студентськими страйками, вгамувати які дозволив авторитет Тіто, який далекоглядно підтримав студентів. Водночас, радянське вторгнення до Чехословаччини у серпні 1968 р. стало "холодним душем" як для югославського керівництва, так і для всього західного світу, породивши реальні побоювання щодо можливого повторення сценарію радянської інтервенції в Югославії.

Конституційні поправки 1967 та 1968 рр. значно розширили автономію республік, обмеживши повноваження Федерації, однак замість подолання суперечок, децентралізація лише зміцнила позиції регіональних еліт. Найактивніше вимоги щодо економічної й політичної самостійності висували керівництва Хорватії та Словенії, особливо в питаннях банківської системи, валютних надходжень від туризму та міжреспубліканського розподілу ресурсів. Суттєве невдоволення викликала дотаційна система, згідно з якою всі республіки мали сплачувати 1,85% від суспільного продукту до Федерального фонду розвитку. Розподіл дотацій, визначений федеральним урядом на користь Боснії, Македонії, Чорногорії та Косова, викликав гостру критику, породжуючи у розвинених республіках відчуття експлуатації та посилюючи міжрегіональну напругу (Ramet, 1992, p. 143).

На початку 1970-х рр. у Югославії активно тривали дебати щодо конституційної реформи, кульмінацією яких стала X сесія Союзу комуністів Хорватії (1970), що засудила унітаризм і вимагала розширення суверенітету Хорватії у політичній, економічній і культурній сферах, зокрема через європейську зовнішньополітичну орієнтацію, правову державу й політичний плюралізм (Dabčević-Kučar, Gotovac, & Budiša, 1996, s. 9). Ці вимоги стали основою руху "Хорватська весна" (1970–1971), який набув масового характеру та загрожував стабільності югославського режиму. Його підтримували інтелігенція, студенти й широкі верстви населення, а серед ключових вимог були: справедливий розподіл туристичних прибутків, обмеження дотацій до федерального бюджету та визнання хорватської мови (Ramet, 2006, p. 228–229).

Протестний рух, який охопив Югославію у 1971 р., став справжнім викликом для збереження режиму Тіто та спричинив неабияке занепокоєння на Заході. Для оцінки впливу туризму на розвиток Югославії ЦРУ в 1971 р. був підготовлений розгорнений аналітичний звіт "Роль туризму в югославській економіці", у якому прямо вказувалося, що "туризм сприяв збільшенню економічної прірви між багатими та слабозвиненими республіками" і став "додатковим джерелом регіональних конфліктів". У звіті зауважувалося, що хорвати, які отримували значні доходи від туризму, прагнули

залишити валютну виручку для власного використання. Автори звертали увагу на зростаюче невдоволення політичних еліт розвинених республік, які наголошували, що саме завдяки туризму вони забезпечували до 38 % усіх валютних надходжень Югославії, проте отримували лише 26 % імпорتنих квот. Водночас менш розвинені регіони підтримували чинну систему валютного перерозподілу, розглядаючи іноземну валюту як критично необхідний ресурс для подолання своєї економічної відсталості (Central Intelligence Agency, 1971, р. 6).

Звіт ЦРУ стверджував, що розподіл іноземних туристів та їхніх витрат, як правило, "посилає регіональну економічну нерівність в Югославії". Майже 90 % іноземних туристів у 1969 р. вирушали в більш розвинені північні республіки, майже 60 % – лише в Хорватію. Тоді як на Чорногорію та Боснію і Герцеговину припадало близько 10 % туристів. Існуюча структура просторового розподілу туристичних потоків була довготривалим трендом. Менш розвинені регіони, за винятком Чорногорії, були відрізані від моря та знаходилися на відстані від основних туристичних центрів.

Автори звіту наголошували, що інвестиційна політика югославських банків фактично закріплювала існуючі соціально-економічні диспропорції, "увічнюючи нерівність" між республіками. В умовах дефіциту інвестиційного капіталу пріоритет у наданні кредитів надавався лише великим туристичним підприємствам. Зокрема, інвестиційне фінансування отримували переважно готельні комплекси, місткість яких перевищувала 3 тис. ліжок-місць – такі об'єкти були зосереджені переважно в Хорватії. Як наслідок, частка Хорватії в загальному обсязі туристичних інвестицій зросла із 44 % у 1966 р. до 64 % – у 1969 (Central Intelligence Agency, 1971, р. 4–6).

При цьому Хорватія традиційно залишалася невдоволеною необхідністю переказу твердої валюти в Белград. Восени 1971 р. "Matica Hrvatska" надрукувала низку статей з детальною інформацією стосовно так званої "Зеленої книги" (Аналіз умов кредитування готельно-туристичних організацій у прибережному регіоні Хорватії). Ці публікації намагалися показати, як белградські банки монополізували кредит у Далмації та витіснили корінні хорватські банки. У викриваючих текстах ішлося про сербське проникнення в хорватську готельну індустрію, що виснажувало місцеві ресурси. Стверджувалося, що інвестиції та стрімкі темпи зростання туризму й готельного господарства супроводжувалися падінням прибутковості, що пов'язувалося із сербськими маніпуляціями з інвестиційними кредитами та умовами кредитування. В оприлюднених матеріалах наводилися приклади політичного тиску й хабарництва з боку белградських фінансових установ, які мали на меті укласти довгострокові угоди "колоніального" характеру, покликані забезпечити викачування валютної виручки готелів і туристичних компаній (Ramet, 1992, р. 99–101).

Приклади економічної експлуатації хорватів представлялися в діалектичному взаємозв'язку з національно-етнічним пригніченням хорватської нації в Югославській федерації, де представники сербської нації посідали керівні посади в державних органах, армії та правоохоронних органах (Ramet, 1992, р. 100).

Проблема внутрішньої стабільності Югославії в 1970–1971 рр. одразу набула геополітичної ваги, розглядаючись як чинник, здатний вплинути на баланс сил у біполярній системі. Для США дестабілізація країни

загрожувала зламом моделі югославського неприєднання та посиленням радянської військово-морської присутності в Середземному морі через потенційний доступ СРСР до югославських адриатичних портів. В умовах загострення близькосхідного конфлікту це створювало ризик ослаблення південного флангу НАТО (U.S. Department of State, 1970a). Саме в такому контексті слід розглядати перший візит президента США Р. Ніксона в Югославію у вересні – жовтні 1970 р. Цим візитом Білий дім прагнув не лише продемонструвати підтримку незалежності Белграда, а й закріпити стратегічну лояльність Югославії до архітектури безпеки Заходу. Радник президента Г. Кіссінджер у меморандумі щодо цілей поїздки наголошував, що основна мета подорожі Ніксона полягала в демонстрації відданості США у збереженні цілісності й незалежності зовнішньополітичного курсу Югославії. Разом із тим, Близький Схід виступав, за словами Кіссінджера, "неминучим" хвилюючим питанням у розмові двох лідерів, яка могла сприяти просуванню інтересів США в регіоні. Кіссінджер радив президенту підкреслити "неприйняття доктрини Брежнева" або інших "жорстких концепцій сфери впливу" та зацікавленість у справжній нормалізації відносин у Європі (U.S. Department of State, 1970b).

У свою чергу СРСР прагнув скористатися дестабілізацією Югославії для нарощування своєї присутності на Адриатиці. Візит Л. Брежнева до Югославії у вересні 1971 р. засвідчив прагнення Москви відновити вплив на Белград після охолодження у відносинах, спричиненого подіями чехословацької кризи. Незважаючи на запити щодо розміщення радянської військово-морської бази на Адриатиці, югославське керівництво рішуче відмовило у наданні території, обмеживши радянські літаки та кораблі використанням комерційних об'єктів, чим чітко продемонструвало відданість політиці позаблоковості. В оцінці політики США в Югославії, підготовленої американським послом Малкольмом Туном, зауважувалося, що Белград жодним чином "не поставив під загрозу свою незалежність та не знизив пильність"; він продовжував "відмовляти Советам у використанні своєї території та військових об'єктів, суворо обмежуючи частоту візитів радянських військових і обмежуючи радянські літаки та кораблі використанням комерційних об'єктів" (U.S. Department of State, р. 5).

У відповідь на зростання зовнішньополітичного тиску Югославія активізувала стратегічний діалог із Вашингтоном. Візит Тіто до США у жовтні 1971 р. завершився спільним комюніке із президентом Ніксоном, у якому підкреслювалася важливість неприєднання як чинника міжнародної стабільності та безпеки (Nixon Gives Tito Send-Off Praise, 1971). У контексті внутрішніх викликів в Югославії та в умовах формування нової архітектури безпеки в Європі Тіто прагнув задекларувати імперативний характер югославського неприєднання, що вкотре було підтверджено радянською та американською сторонами (р. 117).

І все ж таки міжнародні наслідки політичної стабільності Югославії як унітарної держави продовжували бути предметом серйозного занепокоєння Вашингтону. Аналітичний звіт ЦРУ від 1971 р. містив чітку оцінку зовнішньополітичного курсу Югославії як неприєднаної країни, що "ідеологічно симпатизує Сходу", але водночас активно розвиває контакти із Заходом. У контексті "перехідного періоду" до "майже відкритої системи" з "радикальною децентралізацією влади"

країна стикнулася з інфляцією, безробіттям і загостренням міжреспубліканських суперечностей. На цьому тлі ключовим питанням американської стурбованості було наближення кінця політичної епохи Тіто, якому у травні 1971 р. виповнилося 79 років. Автори звіту зазначали, що югославській єдності загрожували гострі "національні антагонізми" (між сербами та хорватами, хорватами й албанцями), а також "регіональні антагонізми" між бідними та багатими республіками. Прогнозувалося, що подальша децентралізація в країні відбуватиметься "за рахунок сербської влади", що буде викликати опір сербів. Хорвати продовжать залишатися "чутливими до реальної та уявної національної зневаги", албанці – "репресованою меншиною". Відсталі регіони, як "жертви нерівності", вимагатимуть зростання субсидій. Такі різновекторні інтереси, іноді звані "динарним націоналізмом", навряд чи сприятимуть готовності північних республік ділитися власним багатством (Central Intelligence Agency, 1971, р. 31).

Значну увагу в американському розвідувальному звіті було присвячено також стратегічному прогнозуванню, у якому лише один зі сценаріїв передбачав збереження єдиної й незалежної Югославії. Інші варіанти містили: розпад із "рятивним" військовим переворотом, громадянську війну, фрагментацію на декілька частин із різновекторними політичними орієнтаціями (Central Intelligence Agency, 1971, р. 59–67). Хоча пряме радянське вторгнення вважалося малоімовірним, воно не виключалося у разі масштабних внутрішніх заворушень після Тіто (Central Intelligence Agency, 1971, р. 2–3). Москва продовжувала зберігати вплив на Югославію через економічну взаємодію, водночас удаючись до "дрібної підривної діяльності" і дипломатичного тиску, зокрема через підтримку антиурядових емігрантських угруповань. У випадку дезінтеграції не виключалося радянська військова присутність у Сербії, Македонії та Чорногорії, що, у свою чергу, могло б спровокувати втручання США та НАТО у Словенії та Хорватії з огляду на їхню прозахідну орієнтацію (NSC Interdepartmental Ad Hoc Group for Yugoslavia, 1971).

Уповільнення глобальної економічної активності в 1980-х рр. негативно вплинуло на економіку Югославії, спричинивши загострення етнорегіонального напруження й подальше послаблення федерального центру. Новим символом міжетнічної напруги стали студентські протести в Косово у березні–квітні 1981 р., для придушення яких було запроваджено надзвичайний стан і застосовано військово. Масові заворушення почалися з акцій за економічні й освітні права, але швидко перетворилися на вияв албанського націоналізму з вимогою перетворення автономного краю на республіку.

Внутрішньополітична нестабільність Югославії посилювалася слабкістю федерального центру, зумовленою смертю Тіто у травні 1980 р. та запровадженням системи колективного керівництва на чолі із Президією. В умовах економічної кризи та децентралізації політичної влади це створювало ризики для зміни геополітичної орієнтації Югославії та зовнішнього втручання. Стурбованість Заходу стосовно політичного балансу Югославії посилювалася в контексті запровадження воєнного стану й загрози радянського вторгнення в Польщі. На цьому тлі урядові кредитори Югославії (США, країни ЄС, ЕАСТ, Канада та Японія) ухвалили у 1984 р. пакет фінансової допомоги на суму в 1,3 млрд дол. Хоча це тимчасово стабілізувало інфляцію, уже в 1987–1988 рр. вона знову сягнула тризначних показників, а в 1989 р. переросла в гіперінфляцію на рівні 1252 %. Попри кризу,

туристичний сектор залишався одним із ключових джерел валютних надходжень, поступаючись лише грошовим переказам югославських гастарбайтерів. У 1988 р. доходи від туризму становили 2,024 млрд дол. США (Stanković, 1989, s. 277–278).

Важливим міжнародним стабілізатором для Югославії у 1980-х рр. стали Зимові Олімпійські ігри 1984 р. у Сараєво. Завдяки політиці неприєднання Югославія отримала право на їхнє проведення, що стало спробою змінити негативний імідж Балкан і представити країну як "здорове втілення універсальних цінностей у світі холодної війни" (Pedrotty, 2010, р. 337). Олімпійський проєкт мав на меті зміцнити міжреспубліканську рівновагу, зокрема через інвестиції в дотаційну Боснію і Герцеговину. Однак "олімпійська ера" Югославії (1978–1984) позначилася загостренням міжреспубліканських суперечностей, підозрами в корупції, звинуваченнями в націоналізмі, фашизмі, антикомунізмі, а також критикою федеративного устрою (Pedrotty, 2010, р. 338). Словенські еліти виступали проти фінансування Ігор, що боснійські лідери сприймали як боязнь конкуренції та небажання мати суперників на ринку зимового туризму. Напружені дебати стосовно бюджету та розподілу прибутків від туризму стали одним із маркерів дезінтеграційних процесів у федерації, яка наприкінці 1980-х рр. опинилася на межі вибуху націоналістичних настроїв.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що Югославія була нестабільною політичною конструкцією, обтяженою міжетнічними конфліктами та різновекторною цивілізаційною належністю республік. Територія Югославії історично перетиналася між західноєвропейськими, османсько-ісламськими та східнохристиянськими культурними впливами. Туризм був важливим інструментом формування наднаціональної ідентичності югославізму та чинником міжнародної взаємодії із Заходом. Інвестиції у грандіозні туристичні проєкти на узбережжі югославської Адриатики й валютні надходження від туризму забезпечили стрімке економічне піднесення Хорватії та Словенії. Це сприяло утвердженню "динарного націоналізму" у республіках, який в умовах несправедливого перерозподілу доходів від туризму політизував традиційні міжетнічні суперечки. Зокрема, словенці та хорвати постійно дорікали сербам у різних формах маніпуляцій, пов'язаних з необхідністю передавати валютну виручку в Белград, звинувачували белградські фінансові установи у політичному тиску та хабарництві, нав'язуванні угод колоніального характеру. Особливе невдоволення викликала дотаційна система фінансування слаборозвинених республік. Різні приклади економічної експлуатації хорватів уявлялися в діалектичному взаємозв'язку з національно-етнічним пригніченням хорватської нації в Югославській федерації. Орієнтація на міжнародний туризм сприяла прозахідній орієнтації адриатичних республік і посилила відцентровані прагнення, що отримали політичне оформлення в період "Хорватської весни" 1971 р. У структурному вимірі туризм сприяв ускладненню внутрішньої легітимності федерального центру, служачи каталізатором політичної емансипації та дезінтеграційних процесів у Федерації.

В умовах системної конкуренції наддержав політична нестабільність Югославії, зумовлена хорватським протестним рухом, набула міжнародного значення, розглядаючись як чинник, здатний вплинути на баланс сил у біполярній системі. Міжнаціональні суперечки,

радикальна децентралізація та зростання суб'єктності республік стали об'єктом уваги американських дипломатичних і розвідувальних структур, оцінюючись у контексті потенційного зламу моделі югославського неприєднання та посилення радянської військово-морської присутності в Середземному морі. Туризм у цій конфігурації поставав не лише як важливий економічний ресурс, але й як транснаціональний актор, здатний ініціювати політичну динаміку, включно з посиленням економічного націоналізму, етнопатристичної мобілізації, зовнішньополітичної ідентичності та переосмисленням суверенітету.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

- Парфіненко, А. (2023). Міжнародний туризм як складова частина ліберального світового порядку. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 2 (16), 33–51. <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-02-33-51>
- Batović, A. (2009). *The Balkans in turmoil: Croatian Spring and the Yugoslav position between the Cold War blocs, 1965–1971*. LSE IDEAS.
- Bechmann Pedersen, S., & Noack, C. (Eds.). (2019). *Tourism and travel during the Cold War: Negotiating tourist experiences across the Iron Curtain* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201127>
- Bertsch, G. K. (1977). Ethnicity and politics in socialist Yugoslavia. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 433(1), 88–99. <https://doi.org/10.1177/000271627743300109>
- Buhin, A. (2022). *Yugoslav socialism "flavoured with sea, flavoured with salt": Mediterraneanization of Yugoslav popular culture in the 1950s and 1960s under Italian influence*. Srednja Europa. <https://hdl.handle.net/1814/75254>
- Central Intelligence Agency. (1971, July 27). *Yugoslavia: An intelligence appraisal (in response to NSSM 129)*. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R002000090001-6.pdf>
- Central Intelligence Agency. (1971, July). *The role of tourism in the Yugoslav economy (Intelligence memorandum)*. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001700010072-0.pdf>
- Dabčević-Kučar, S., Gotovac, V., & Budiša, D. (1996). Nakon četvrt stoljeća. *Erasmus*, 15, 9–22.
- Dimitrova-Grajzl, V. P. (2006, December 15). *The great divide revisited: Ottoman and Habsburg legacies on transition*. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.983720>
- Hall, D. R. (2001). Tourism and development in communist and post-communist societies. In D. Harrison (Ed.), *Tourism and the less developed world: Issues and case studies* (pp. 91–107). CABI Publishing. <https://doi.org/10.1079/9780851994338.0091>
- Institut za statistiku SFRJ. (1981). *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije. Knjiga I*. Beograd: IŠP „Savremena administracija”.
- International Bank for Reconstruction and Development / International Development Association. (1971, June 2). *Appraisal of the Babin Kuk tourism project, Yugoslavia*. World Bank. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/964931468915585127/pdf/multi0page.pdf>
- Klasić, H. (2017). *Federiranje federacije: Društveno-političke promjene u Jugoslaviji 1960-ih i 1970-ih*. YU Historija. http://yuhistorija.com/serbian/jug_druga_txt01c2.html
- Konta, C. (2020). *US public diplomacy in socialist Yugoslavia, 1950–70: Soft culture, cold partners*. Manchester University Press. <http://www.jstor.org/stable/jj.21995714>
- Liotta, P. H. (2001). Paradigm lost: Yugoslav self-management and the economics of disaster. *Balkanologie*, 5(1–2). <https://doi.org/10.4000/balkanologie.681>
- MacCannell, D. (1992). *Empty meeting grounds: The tourist papers*. Routledge.
- Milivojević, A. (2013). *"Almost a revolution": 1960s liberals and liberal reforms in Slovenia, Croatia and Serbia* [Doctoral dissertation, University of California, Berkeley]. eScholarship. <https://escholarship.org/uc/item/4jh16240>
- Nixon gives Tito send-off praise. (1971, October 31). *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1971/10/31/archives/nixon-gives-tito-sendoff-praise-yugoslavia-nonalignment-useful-to.html>
- NSC Interdepartmental Ad Hoc Group for Yugoslavia. (1971, September 13). *Response to National Security Study Memorandum 129*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972* (Document 230). <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d230>
- Pedrotty, K. M. (2010). Yugoslav unity and Olympic ideology at the 1984 Sarajevo Winter Olympic Games. In H. Grandits, & K. Taylor (Eds.), *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (pp. 333–363). Central European University Press.
- Radan, P. (1998). Constitutional law and the multinational state: The failure of Yugoslav federalism. *University of New South Wales Law Journal*, 21(1), 185–203. <https://search.informit.org/doi/10.3316/agispt.19982782>

Ramet, S. P. (1992). *Nationalism and federalism in Yugoslavia, 1962–1991*. Indiana University Press. <https://muse.jhu.edu/book/94924>

Ramet, S. P. (2006). *The three Yugoslavias: State-building and legitimation, 1918–2005*. Indiana University Press.

Rosenau, J. (1979). Le touriste et le terroriste ou les deux extrêmes du continuum international. *Études Internationales*, 10(2), 219–252. <https://doi.org/10.7202/700940ar>

Simon, G. (2014). *An economic history of socialist Yugoslavia*. LAP Lambert Academic Publishing. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2094334>

Stanković, S. M. (1989). Savremeni problemi domaćeg i inostranog turizma u Jugoslaviji. *Dela*, 6, 276–283. <https://doi.org/10.4312/dela.6.276-283>

Taylor, K., & Grandits, H. (2010). Tourism and the making of socialist Yugoslavia: An introduction. In H. Grandits, & K. Taylor (Eds.), *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (pp. 1–30). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1515/9786155211874-003>

U.S. Department of State. (1960, June 24). *Operations plan for Yugoslavia: Operations Coordinating Board report*. In *Foreign relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey* (Vol. 10, Part 2, Doc. 158). Office of the Historian. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d158>

U.S. Department of State. (1970a, September 29). *Background press briefing by the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger)*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. I, Foundations of foreign policy, 1969–1972* (Document 72). <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v01/d72>

U.S. Department of State. (1970b, September 30). *Your visit to Yugoslavia, September 30 – October 2, 1970: Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972* (Document 220). <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d220>

U.S. Department of State. (1973). *United States policy assessment: Yugoslavia in mid-1973*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. E-15, Part 1, Documents on Eastern Europe, 1973–1976* (Document 62). <https://2001-2009.state.gov/documents/organization/108013.pdf>

World Bank. (1970). *Briefing paper for Mr. McNamara's visit: Travel briefs, Yugoslavia (WB IBRD/IDA 03 EXC-10-4540S)* [Archival document]. World Bank Group Archives, Washington, D. C., United States. [https://thedocs.worldbank.org/en/doc/954141387399260788-0560011970/original/World Bank GroupArchivesFolder172565.pdf](https://thedocs.worldbank.org/en/doc/954141387399260788-0560011970/original/World%20Bank%20GroupArchivesFolder172565.pdf)

References

- Batović, A. (2009). *The Balkans in turmoil: Croatian Spring and the Yugoslav position between the Cold War blocs, 1965–1971*. LSE IDEAS.
- Bechmann Pedersen, S., & Noack, C. (Eds.). (2019). *Tourism and travel during the Cold War: Negotiating tourist experiences across the Iron Curtain* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201127>
- Bertsch, G. K. (1977). Ethnicity and politics in socialist Yugoslavia. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 433(1), 88–99. <https://doi.org/10.1177/000271627743300109>
- Buhin, A. (2022). *Yugoslav socialism "flavoured with sea, flavoured with salt": Mediterraneanization of Yugoslav popular culture in the 1950s and 1960s under Italian influence*. Srednja Europa. <https://hdl.handle.net/1814/75254>
- Central Intelligence Agency. (1971, July 27). *Yugoslavia: An intelligence appraisal (in response to NSSM 129)*. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R002000090001-6.pdf>
- Central Intelligence Agency. (1971, July). *The role of tourism in the Yugoslav economy (Intelligence memorandum)*. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001700010072-0.pdf>
- Dabčević-Kučar, S., Gotovac, V., & Budiša, D. (1996). Nakon četvrt stoljeća. *Erasmus*, 15(1), 9–22 [in Croatian].
- Dimitrova-Grajzl, V. P. (2006, December 15). *The great divide revisited: Ottoman and Habsburg legacies on transition*. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.983720>
- Hall, D. R. (2001). Tourism and development in communist and post-communist societies. In D. Harrison (Ed.), *Tourism and the less developed world: Issues and case studies* (pp. 91–107). CABI Publishing. <https://doi.org/10.1079/9780851994338.0091>
- Institut za statistiku SFRJ. (1981). *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije. Knjiga I*. Beograd: IŠP „Savremena administracija”. [in Serbo-Croatian].
- International Bank for Reconstruction and Development / International Development Association. (1971, June 2). *Appraisal of the Babin Kuk tourism project, Yugoslavia*. World Bank. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/964931468915585127/pdf/multi0page.pdf>
- Klasić, H. (2017). *Federiranje federacije: Društveno-političke promjene u Jugoslaviji 1960-ih i 1970-ih*. YU Historija [in Croatian]. http://yuhistorija.com/serbian/jug_druga_txt01c2.html
- Konta, C. (2020). *US public diplomacy in socialist Yugoslavia, 1950–70: Soft culture, cold partners*. Manchester University Press. <http://www.jstor.org/stable/jj.21995714>
- Liotta, P. H. (2001). Paradigm lost: Yugoslav self-management and the economics of disaster. *Balkanologie*, 5(1–2). <https://doi.org/10.4000/balkanologie.681>
- MacCannell, D. (1992). *Empty meeting grounds: The tourist papers*. Routledge.

Milivojević, A. (2013). "Almost a revolution": 1960s liberals and liberal reforms in Slovenia, Croatia and Serbia [Doctoral dissertation, University of California, Berkeley]. eScholarship. <https://escholarship.org/uc/item/4jh16240>

Nixon gives Tito send-off praise. (1971, October 31). *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1971/10/31/archives/nixon-gives-tito-sendoff-praise-yugoslavia-nonalignment-useful-to.html>

NSC Interdepartmental Ad Hoc Group for Yugoslavia. (1971, September 13). *Response to National Security Study Memorandum 129*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972* (Document 230). <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d230>

Parfinenko, A. (2023). International Tourism as a Component of the Liberal World Order. *International Relations, Public Communications and Regional Studies*, 2(16), 33–51 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-02-33-51>

Pedrotty, K. M. (2010). Yugoslav unity and Olympic ideology at the 1984 Sarajevo Winter Olympic Games. In H. Grandits & K. Taylor (Eds.), *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (pp. 333–363). Central European University Press.

Radan, P. (1998). Constitutional law and the multinational state: The failure of Yugoslav federalism. *University of New South Wales Law Journal*, 21(1), 185–203. <https://search.informit.org/doi/10.3316/agispt.19982782>

Ramet, S. P. (1992). *Nationalism and federalism in Yugoslavia, 1962–1991*. Indiana University Press. <https://muse.jhu.edu/book/94924>

Ramet, S. P. (2006). *The three Yugoslavias: State-building and legitimation, 1918–2005*. Indiana University Press.

Rosenau, J. (1979). Le touriste et le terroriste ou les deux extrêmes du continuum international. *Études Internationales*, 10(2), 219–252. <https://doi.org/10.7202/700940ar>

Simon, G. (2014). *An economic history of socialist Yugoslavia*. LAP Lambert Academic Publishing. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2094334>

Stanković, S. M. (1989). Savremeni problemi domaćeg i inostranog turizma u Jugoslaviji. *Dela*, 6, 276–283 [in Serbian]. <https://doi.org/10.4312/dela.6.276-283>

Taylor, K., & Grandits, H. (2010). Tourism and the making of socialist Yugoslavia: An introduction. In H. Grandits & K. Taylor (Eds.), *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (pp. 1–30). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.1515/9786155211874-003>

U.S. Department of State. (1960, June 24). *Operations plan for Yugoslavia: Operations Coordinating Board report*. In *Foreign relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey* (Vol. 10, Part 2, Doc. 158). Office of the Historian. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d158>

U.S. Department of State. (1970a, September 29). *Background press briefing by the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger)*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. I, Foundations of foreign policy, 1969–1972* (Document 72). <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v01/d72>

U.S. Department of State. (1970b, September 30). *Your visit to Yugoslavia, September 30–October 2, 1970: Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972* (Document 220). <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d220>

U.S. Department of State. (1973). *United States policy assessment: Yugoslavia in mid-1973*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. E–15, Part 1, Documents on Eastern Europe, 1973–1976* (Document 62). <https://2001-2009.state.gov/documents/organization/108013.pdf>

World Bank. (1970). *Briefing paper for Mr. McNamara's visit: Travel briefs, Yugoslavia (WB IFRD/IDA 03 EXC-10-4540S)* [Archival document]. World Bank Group Archives, Washington, D.C., United States. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/954141387399260788-0560011970/original/WorldBankGroupArchivesFolder1772565.pdf>

Отримано редакцією журналу / Received: 07.07.25

Прорецензовано / Revised: 19.07.25

Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Anatoliy PARFINENKO, PhD (Histor.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0001-5951-0230

e-mail: parfinenko@karazin.ua

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

THE ROLE OF TOURISM AS AN INTERNATIONAL POLITICAL ACTOR IN STRENGTHENING ECONOMIC NATIONALISM AND THE DISINTEGRATION OF YUGOSLAVIA

Background. In Yugoslavia, which functioned as a distinctive frontier of the Cold War, tourism and the "open-door" policy became the practical embodiment of the country's foreign policy doctrine of non-alignment. Inflows of foreign currency from Western tourism exacerbated structural disparities in the country's development. The impact of tourism on the rise of economic nationalism in Yugoslavia constitutes an important scholarly issue, the exploration of which enables the conceptualization of tourism's role as a transnational force in the processes of political emancipation Adriatic republics.

Methods. The study applies core methods of international political science. A systems approach allowed tourism to be understood as a factor of international interaction capable of influencing the stability of the Yugoslav state. The historical-descriptive method facilitated the reconstruction of Yugoslavia's tourism policy within its geopolitical context, while structural-functional analysis helped identify the role of tourism as the economic foundation for the political emancipation of Slovenia and Croatia.

Results. Yugoslavia was an inherently unstable political construct, burdened by interethnic tensions and the divergent civilizational orientations of its republics. Tourism served as a vital instrument in shaping a supranational Yugoslav identity and functioned as a key channel of engagement with the West. The influx of Western tourists ensured a steady flow of foreign currency, which intensified asymmetries in inter-republican relations. Economic growth in the coastal regions – particularly in Croatia and Slovenia – fostered a pro-Western orientation and centrifugal tendencies, which gained political expression during the "Croatian Spring" of 1971.

Conclusions. Under the conditions of systemic competition between superpowers, the political instability of Yugoslavia – driven by the Croatian protest movement – gained international significance, being perceived as a factor capable of influencing the balance of power within the bipolar system. Interethnic disputes, radical decentralization, and the increasing assertion of political subjectness by the republics became a matter of concern for U.S. diplomatic and intelligence bodies, who viewed these trends as a potential destabilizing force threatening the Yugoslav model of non-alignment and facilitating the expansion of Soviet naval presence in the Mediterranean. In this configuration, tourism emerged not only as a significant economic resource but also as a transnational actor capable of initiating political dynamics, including the rise of economic nationalism, ethno-national mobilization, and a rethinking of sovereignty.

Keywords: Yugoslavia, Cold War, international tourism, transnational actors, foreign policy, Croatia, Slovenia, interethnic conflicts.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.